

FÉLIX ANIKÓ

„A NŐK MOST SZENT HARCRA KELNEK...” A RADIKÁLIS JOBBOLDAL MINT AZ EMANCIPÁCIÓ ESZKÖZE*

*„Eljött az asszonyok ideje!
Háború van és ezt a háborút az asszonyoknak kell megküzdenie!
Mert minden fegyver eszköz, és minden eszköz
fegyverré válik, használójától függően.
Ebhez a háborúhoz Isten az asszonyok kezébe adta
azt az eszközt, amivel győzhet a Magyar Nemzet.”¹*

Összefoglalás. Tanulmányomban a radikális jobboldali nőkről végzett kutatásom eredményeit mutatom be. A kutatás területét a Jobbik Magyarországért Mozgalom és a köré csoportosuló mozgalmak és szervezetek jelentették. Kiindulásom, hogy a hazai radikális jobboldal esetében is létező gender gap (Givens 2004) és az erős maskulin jelleg ellenére is megjelennek a nők a pártban és a mozgalomban, jelenlétük pedig számáranyuk ellenére semmiképpen sem elhanyagolható. E tanulmány fő állítása, hogy a párt és a mozgalom, valamint a köré épülő szubkultúra képes a nők számára lehetőségeket nyújtani, amelyek következtében a csatlakozásuk és az aktív jelenlétük még előnyökkel is járhat számukra. Ezt a jelenséget egyfajta alternatív emancipációként definiáltam. Három típust különböztettem meg, amelyeket a következőkben bemutatok. A három típus szociodemográfiai jellemzői, motívációi különböznek, ők más módon viszik véghez az emancipációt a kortárs magyar radikális jobboldalon.

Kulcsszavak: radikális jobboldal, Gender Mozgalom, szubkultúra, Jobbik Magyarország Mozgalom.

Abstract. In this paper I present the results of a qualitative research about women in radical right-wing political movements and organizations around the biggest radical right party in Hungary called Jobbik Movement for a better Hungary. Despite the radical right gender gap (Givens 2004) and its strong masculine character, there are many women who join these movements. The main argument here is that the party and the subculture around offers possibilities to women in order to support it, and in this sense women can see meaningful ways they can join and be involved in the activities. The process that I have found in the current radical right subculture is what I call alternative emancipation. I present three distinguished types of women according to their different socio-economic statuses, motivations and ways of implementing this alternative emancipation and joining the contemporary Hungarian radical right.

Keywords: radical right, Gender Movement, subculture, Jobbik Hungary Movement.

* Témavezető: Fokasz Nikosz.

¹ „A NŐK most szent harcra kelnek...” http://www.naptemplom.eoldal.hu/cikkek/aranyasszony/a-nok-most-szent-harcra-kelnek_.html (utolsó letöltés: 2015. 03. 19.)

Bevezetés

A *radikális jobboldal* támogatottsága 2006-tól indult ismét erősödésnek a magyar társadalomban. A radikalizáció a Jobbik Magyarországért Mozgalom létrejöttében, majd a Magyar Országgyűlésbe és azt követően az Európai Parlamentbe való bekerülésében manifesztálódott. A párt támogatottsága 2015 februárjában az utolsó mérések alapján 16 százalékon állt a teljes lakosság körében.² A jelenség olyan kérdéseket vet fel a társadalommal foglalkozó szakemberek számára, amelyek eddig nem kerültek a figyelem középpontjába a rendszerváltást követően a magyar társadalomban. Ilyen kutatási területek például a radikális jobboldal és a kisebbségek viszonya, a hazai és a más európai, valamint kontinensen túli, nemzetközi radikális jobboldal különbségei és hasonlóságai, a köztük lévő hálózatok mibenléte. Továbbá ilyenek az ún. *gender* kérdések és a radikális jobboldal, ezen belül *a radikális jobboldal és a nők*, női támogatók viszonya is.

Számos terminológia létezik a tudományos diskurzusban, amelyek közül legtöbbször a szélsőjobboldal és a modern radikális jobboldal jelzőkkel találkozhatunk, utóbbit úgy definiálva, mint ami nem törekszik a fennálló rendszer megdöntésére, nem nyúl alkotmányellenes eszközökhöz (Givens 2004). Tanulmányomban ez utóbbi definíció szerint fogom a radikális jobboldal kifejezést használni, amelyet alkalmazhatónak tartok a Jobbik Magyarországért Mozgalom és az azt körül vevő szubkultúra elemzésére.

A *gender gap* és a klasszikus szerepkör

A radikális jobboldali mozgalmakat támogató nőkről szóló tanulmányok leginkább a *gender gap* jelenségét szokták kiemelni, azaz a férfiak kisebb vagy nagyobb mértékű dominanciáját az ilyen mozgalmak támogatói körében (Givens 2004). Ugyanakkor egyes kutatók már rávilágítottak arra, hogy a nők szerepe nem elhanyagolható, sőt a nőknek kifejezetten hangsúlyos szerepük lehet ezekben a mozgalmakban a számbeli kisebbségük ellenére. Kathleen Blee (1991) szerint a nők mozgalmakban betöltött szerepének vizsgálata azért is fontos, mert aktivitásuk és cselekedeteik más jellegűek, mint a férfiaké, és ezek megismerésével egy eltérő, illetve sokkal árnyaltabb interpretációhoz jutunk el. Blee a Ku Klux Klán női tagjainak tanulmányozása során arra a kérdésre kereste a választ, hogy a nők miért kezdték el támogatni a Klánt. Megállapította, hogy az 1920-as években a Klán a nők számára azzal az ígérettel kecsegtetett, hogy a protestáns fehér faj felsőbbrendűségének hangsúlyozása mellett jogaikat is biztosítani fogja. Pető Andrea (2002) a konzervatív nőket vizsgálva azt a kérdést tette fel kutatása során, hogy miképpen lehet egy nő aktív, mikor a „*konzervatív felfogás szerint passzívnak kellene lennie*”. Ez a kérdésfelvetés jól megmutatja azt a – látszólagos – ellentmondást, ami a jobboldali, illetve a radikális jobboldali ideológia és a nők magas szintű aktivizálódása között húzódik. Mindezekből következően feltételezhető, hogy a mobilizálódásnak máshogy kell történnie a férfiaknál és nőknél, utóbbi esetben nem feltétlen „egyértelmű” utakon keresztül.

² Az Ipsos és a Századvég 2015 februárjában elvégzett felmérése alapján. <http://kozvelemenykutatok.hu/> (utolsó letöltés: 2015. 02. 24.)

A téma vizsgálata egyre több kutató figyelmét keltette fel az elmúlt években. Nonna Mayer (2013) Marine Le Pen esetét vizsgálta meg, bebizonyítva, hogy nők bizonyos csoportjai körében szignifikánsan megnőtt a Nemzeti Frontot támogatók nők aránya a női vezető megjelenésének hatására. A társadalmi nemek szempontjából végzett vizsgálat a hazai kortárs radikális jobboldal esetében is megjelent, kvantitatív és kvalitatív kutatások bizonyították a megközelítésmód relevanciáját (Félix 2012, Gregor 2012, Félix–Gregor 2014).

Egy 2014-es országos felmérés szerint a Jobbik támogatottsága a nők körében 8,1 százalék, míg a férfiak körében 15,5 százalék (Peripato 2014). Az országgyűlésben két nő ül a Jobbik soraiban a 2014-es választások óta, 8,69 százalékos női arányt létrehozva a frakción belül, ami növekedés az előző ciklushoz képest (Koncz 2014).

A Jobbik gender kérdésekről alkotott hivatalos álláspontjában egyértelműen a demográfiához kapcsolódó témakörök dominálnak. Az általuk kezdeményezett 2011. március 8-án megtartott parlamenti népesedési vitanapon képviselőik a demográfiai válságot mint Magyarország „legsúlyosabb csapdahelyzetét” írták le, amely a magyar népesség fogyásából és a cigány népesség erőteljes gyarapodásából tevődik össze. A nők családban kijelölt helye mellett fontos a kulturális reprodukciós szerepkör is. A nők kultúraátörökítő feladatát képviselőik azon felszólalásában érhető tetten, amikor a felsőoktatás „családbaráttá” tételét hangsúlyozták.³

A Jobbikot támogató nők „*igába hajtják a fejüket*”⁴ egy alárendelt pozícióban, és egyetlen céljuk a nemzet szaporítása lenne? A kérdés provokatív, ugyanakkor ráébredhet bennünket arra, hogy a képlet nem ilyen egyszerű. Támogatásuk okainak, ideológiai meghatározottságuknak, a társadalomban és a politikai közösségükben elfoglalt szerepüknek elemzése alaposabb vizsgálódást igényel. A Jobbikhoz nem csak „egy út” vezethet, amelynél a sok szempontú vizsgálat, így a gender „dimenzió” is hozzájárulhat az „utak” megértéséhez. A gender megközelítés a radikális jobboldal esetében különösen fontos lehet, ha abból az állításból indulunk ki, hogy ezeknek a pártoknak és mozgalmaknak az általános maskulin „profiljával” alapvetően ellenkezik a nők mobilizálódása.

Kutatásomban olyan mobilizációs csatornákat tanulmányozok, amelyen keresztül nők bizonyos csoportjai eljutnak a radikális jobboldalhoz, és ott különböző aktivitásokat fejtenek ki. Kutatási kérdéseim a következők:

- Milyen alapvető mozgatórugók játszanak közre a mobilizációban, és ezek az indítékok vajon összefüggésbe hozhatóak-e, netán adódnak-e a radikális jobboldal ideológiai meghatározottságából vagy jelenlegi arculatából?
- Képes-e a Jobbik valamilyen előnyöket nyújtani ezeknek a nőknek, amelyek révén előnyükre válhat a csatlakozás?
- Beszélhetünk-e egyfajta alternatív emancipációról a radikális jobboldalon?
- Milyen közvetett vagy közvetlen mechanizmusokon keresztül jön létre az emancipáció, illetve pontosan mit érthetünk alatta?

³ Dúró Dóra felszólalása a parlamentben a Jobbik által kezdeményezett népesedési vitanapon. http://www.jobbik.hu/rovatok/parlamenti_hirek/jobbikos_felszolalások_a_nepesedési_vitanapon_-_videókkal (utolsó letöltés: 2015. 02. 24.)

⁴ Az idézet a *Barikád!* magazin 2011. január 20-i számából, a „Terápiával nevelnék át a szélsőjobbot” című cikkből származik. A cikk a Friedrich Ebert Alapítvány által rendezett szélsőjobboldali nőkről szóló konferenciáról számol be. A teljes idézet a konferencián elhangzottakról: „*Igába hajtják a fejüket, és egész életüket az általuk vallott ideológiák határozzák meg*” (uo.: 24). A cikk a barikad.hu-ról származik, és a cikk írója (neve nincs feltüntetve) a konferencián elhangzottakat kommentálva megmegállapítja: egy általánosított képet alakítottak ki a „szélsőjobboldali nőkről”, ami a cikk sugallata szerint teljes mértékben hamis és koholmány.

A következőkben három ilyen alternatív emancipációs utat, három lehetséges bekapcsolódási módot kívánok megmutatni, amelyek ma Magyarországon a nők bizonyos csoportjain belül a radikális jobboldalhoz való csatlakozáshoz vezetnek.

Módszertan

Kutatásom során a kvalitatív kutatások egyik stratégiáját, a trianguláció elvét (Bryman 2003) alkalmazom, azaz háromféle módszertant használok. Az empiria elsősorban az interjúkon alapul, ahol a további interjúalanyok elérése érdekében a hólabda-módszert használtam. Féligstrukturált interjúkat készítettem, amelyek során a fő vázon belül megpróbáltam az interjúalanyaimnak viszonylag szabad kezet adni a témavezetést illetően. Az interjúk időtartama körülbelül egy-másfél óra volt. Tanulmányom alapja 17 darab interjú, amelyeket 2011 és 2012 között Budapesten és Bösztörpusztán, a Magyarok Országos Gyűlésén készítettem. Interjúalanyaim előtt nem burkolóztam anonimitásba, nevem és foglalkozásom is felfedtem előttük. Bemutatkozásomkor elmondtam kutatásom célját, valamint hogy az interjúban valóban interjúalanyaim gondolataira és véleményére vagyok kíváncsi.

A kutatási anyagom feldolgozása során is törekedtem a távolságtartásra és a lehető legobjektívebb pozícióra. Az interjúk készítésekor igyekeztem a távolságtartás és a megértés közti egyensúly megtartani, ami sokszor nem bizonyult könnyű feladatnak. A feminista kutatók sok helyütt foglalkoznak annak a szituációnak a kérdéseivel, amikor nő nővel készít interjút. Daphne Patai szerint a feminista kutatók a kontrollált, távolságtartó magatartás helyett egyfajta együtt érző kapcsolatra törekednek két egyén között, sokszor elkerülve, hogy nem kívánt témakörrel beszéljen az interjúalany (Patai–Berger 1991). Kathleen Blee (1993) a Ku Klux Klánban lévő nőkkel készített interjúi során hasonló dilemmákkal szembesült, mint én ebben a kutatásomban. Interjúalanyaim általában szívesen osztották meg velem nézeteiket, sokszor kifejezetten örültek, hogy elmondhatták gondolataikat, ezáltal szélesebb körű nyilvánosság számára elérhetővé téve azokat. Ugyanakkor sokszor egyértelműnek vették, hogy én osztom az ő nézeteiket, vagy potenciális befogadjuk vagyok. Ezekben a szituációkban megpróbáltam nem állást foglalni és nem megerősíteni interjúalanyaimat abban a hitükben, hogy azonos állásponton vagyok velük az egyes kérdésekben.

Az interjúk mellett résztvevő megfigyelést végeztem a 2011 augusztusában megrendezett bösztörpusztai Magyarok Országos Gyűlésén, két Női Kör elnevezésű összejövetelen, a budapesti Hazatérés Templomában egy rendezvényen, egy március 15-i Jobbik-tüntetésen, egy Magyar Gárda-avatáson és két, a szubkultúrához tartozó piacon. A résztvevő megfigyelések közül a női körök esetében kellett csak bemutatkoynom, de mindenhol a klasszikus résztvevő megfigyelői státusz értelmében kívülálló maradtam. Emellett radikális jobboldali nők blogjait, valamint honlapjait elemeztem a strukturált interjú kérdései alapján, amelyekben szintén a hólabda-módszert alkalmaztam, bár virtuális formában, amit virtuális hólabdának neveztem el.⁵ A blogokat és honlapokat a féligstrukturált interjúkérdések alapján tematizáltam és elemeztem. Interjúalanyaim, illetve az elemzett blogok íróinak kiválasztásánál a szempontrendszer alapja az volt, hogy ő saját magát „nemzeti radikálisnak” definiálja. Az interjúalanyok kiválasztásánál kritérium volt még, hogy Jobbik-szimpatizáns vagy párttag legyen.

⁵ A blogok oldalán a „Kik olvasnak?” és a „Kiket szerettek, ajánlok?” fejlécek szerint haladtam tovább.

Öndefiníciót vettem alapul a célcsoport kiválasztásánál, ezért a tanulmányban egyfajta munkadefinícióként a radikális jobboldali kifejezést fogom használni, ami mind a vizsgált csoport számára elfogadható önmeghatározás,⁶ mind a tudományos diskurzusban létező definíció (Grajczár–Tóth 2011).

Kutatásom során három típust véltem kirajzolódni, akik motivációjukban, társadalmi és gazdasági hátterükben, ideológiai meghatározottságukban kisebb-nagyobb különbségekkel írhatóak le. Az első a „*Kultúra hordozója*”, aki leginkább megfelel a kulturális és biológiai reprodukcióra „predesztinált” típusnak. A második a „*Harcos*”, akinek legfőbb jellegzetessége, hogy a radikális jobboldal tüntetésein és rendezvényein aktív résztvevő. A harmadik a „*Spirituális nő*”. E dolgozat kereteit kimerítené mindhárom típus részletes bemutatása, ezért csak az egyik bővebb kifejtésére vállalkozom, ez pedig ez utóbbi típus lesz.⁷ A Spirituális nő az ezotériát és az ősmagyarág ideológiáját vegyíti, amiből egy felsőbbrendűség-tudatot konstruál magának. Az ebből adódó kvázihatalmi pozíciót azonban csak különböző alternatív terepeken képes gyakorolni a szubkultúrán belül. A típusok esetében elsődlegesen körvonalazom az egyes csoportokba tartozók általános jellemzőit, mint iskolai végzettség, munkakör, családi helyzet, anyagi helyzet, amennyire az interjú során ezekre következtetni tudtam. Ezt követően azt vizsgálom meg, hogy a radikális jobboldal az egyes típusokban milyen formában válhat a bekapcsolódás eszközévé, milyen módon tudja szolgálni a nők kirekesztése helyett éppen a befogadásukat. Ehhez kapcsolódóan: hogyan és milyen szerepet vállalnak fel az egyes típusba tartozó nők, és ezen szerepek milyen funkció betöltésére teszik alkalmassá a radikális jobboldalon belül? Ezen kívül a politikai aktivitás fokában tapasztalt különbségeket, valamint a három típus egymáshoz való viszonyát is bemutatom.

A Kultúra hordozója, a „klasszikus típus”

A *Kultúra hordozója* típusba sorolt nők közepes egzisztenciák, közép- vagy felsőfokú iskolai végzettségűek, családi állapotuk férjezett, mindannyian többgyerekesek, az idősebb generációkba tartozóknak unokáik is vannak. Vallásosságuk az ősmagyar vallásútól a keresztényig különböző felekezeteket jelenthet, azonban mindenképpen valamilyen valláshoz tartozónak definiálják magukat. Munkakörüket tekintve könyv- vagy újságkiadó cégnél, könyvesboltban vagy egyéb, általuk „magyar” profilúként megjelölt boltban tevékenykednek. Némelyikük egyéb szellemi tevékenységet folytat, amely összekapcsolódik a nemzeti örökséggel, mint mesegyűjtés, népszokások kutatása vagy népi viseletek készítése, árusítása. Férjük vagy közeli férfi családtagjuk (testvér, apa) jellemzően író, politikus vagy egyéb – nem feltétlenül szellemi tevékenységet folytató, a radikális jobboldal berkein belüli közéleti személyiség. A hivatkozott szakirodalom szerint ők azok, akik a „klasszikus” típusnak nevezhetőek, hiszen a radikális jobboldali ideológia által a nőkre irányzott klasszikus szerepkört teljes mértékben betöltik. A biológiai reprodukció hangsúlyozottan fontos a számukra, ami szorosan összekapcsolódik a kulturális reprodukcióval. A típus elnevezése arra utal, hogy ezek a nők elsősorban a magyar kultúra megőrzésének első számú letéteményeseiként tüntetik fel magukat, amit azonban a megerősödött radikális jobboldali szubkultúra következtében már nem csak az oktatási intézményekben gyakorolnak. Ahogy a fenti jellemzésből is kiderül, ezek

⁶ Ugyanott: a radikális öndefiníció a Jobbik-szimpatizánsok körében a legjellemzőbb.

⁷ Az azóta megszületett mesterszakos szakdolgozatomban mindhárom típust kimerítően bemutatom.

a nők a fiatal generációra való átörökítés mellett már aktívan bekapcsolódtak a kultúra terjesztésébe az egész szubkultúra körében. A radikális szubkultúra megerősödésével a fiatal generáció tanítása továbbra is folytatódik. Erre szemléletes példa egyik interjúalanyom, aki elmesélte, hogy sok fiatal jár a boltjába, akik közül sokan több éve visszajáró vendégek, gyerekkoruk óta:

„Visszajáró fiatalok is vannak, vannak, akik itt nőnek fel, szinte látom őket felcseperedni. Illetve kollégisták is vannak, hogy bejönnek először (...) amikor felköltöznek, aztán később rendszeresen visszajárnak.”

Ezt a klasszikus típust, a fiatal generáció „tanítóját”, a szakirodalomból már jól ismerhetjük (Köttig 2004). Egyik interjúalanyom szemléletes példája a „Kultúra hordozója” típus kialakulásának a folyamatára, aki régebben óvónőként dolgozott, ma könyvkiadásból él. Előbbiről úgy nyilatkozott:

„...kilógtam a sorból már akkor is (...) húsz éven keresztül a magyar műveltségi örökségre neveltem a gyerekeket. (...) mert nekünk olyan kincsünk van [magyaroknak], amit nagyon nagy bűn, hogy a gyerekek nem kapnak meg.”

A klasszikus típus tehát a felnövekvő generáció nevelését nem csak az oktatási intézményekben végzi, a *radikális jobboldali szubkultúra terjesztésében* is aktív szerepet vállal. Úgy gondolom, hogy ehhez a jelenséghez egy megkerülhetetlen pont a radikális jobboldal esetében a *fogyasztói etnocentrizmus* szemmel látható növekedése,⁸ ami összefüggésbe hozható a Jobbik felemelkedésével. A fogyasztói etnocentrizmus pedig a nőknek egy, a „hagyományos” szerepek mentén ugyan, de a *köztérbe való kilépés* eszközével is szolgálhatott. A fogyasztói igény megnövekedése a nők számára egy különösen fontos folyamat, ami egy, a köztéren zajló szerepbe helyezheti őket, és amely a férfiak részéről is támogatott lehet. A férfiak megtarthatják a domináns pozíciójukat a kultúra „csinálásában”, azonban a nők, mint a kultúra hordozói, kiléphetnek a köztérre, és ebben a radikális szubkultúra erősödése segíti őket. Erről előbbi interjúalanyom, aki óvónőből lett egy könyvkiadó cég vezetője így beszélt:

„Mindig is közöm volt a könyvkiadáshoz, férjem író volt, apósom is, tehát családon belül is sokat segítettem, így egyértelmű volt, hogy aztán a könyvkiadás legyen, az, amit csinállok.”

Mai munkájáról a következőt mondta: *„Azon dolgozom, hogy minden, ami érték és magyar, az megjelenjen nálunk.”*

A radikális eszmék támogatottságának növekedése a fogyasztói etnocentrizmus növekedésével egy időben tehát a nők számára egy önálló tevékenységi kör kialakítását rejtheti magában. Az aktivitás a köztérbe való kilépéssel is járhat, ami azonban megmarad a szubkultúra égisze alatt. Ez felfogható a habermasi értelmezést követve egyfajta *„köztes térnek”*, amit Pető Andrea és Szapor Judit nevezett meg egy tanulmányban a 20. száza-

⁸ Jelenleg nincs tudomásom ilyen jellegű kutatásról, azonban a nagyobb városokban sorra megjelenő Szkítia könyvesboltok és egyéb ősmagyar boltok ezt a jelenséget igazolhatják. A hazai fogyasztói etnocentrizmusról szóló kutatást lásd Papadopoulos et al. (1990) írásában.

di magyar történelem két rendszerváltó korszakát vizsgálva (Pető–Szapor 2004). Az általuk elemzett köztes tér a privát és a közsféra között húzódik, és azért jött létre, mert a nők a hivatalos közéletből ki voltak zárva. Ennél a típusnál hasonlóképpen alakulhat a köztes térre való kilépés, hiszen a privát és a közsféra között jön létre az ebbe a típusba tartozó nők pozíciója. Hasonlóság az is, hogy a radikális jobboldalon a nőknek a „hivatalos” közsférába való kilépése „egyenes úton” nem jellemző, éppen a maskulin jelleg következtében. A „Kultúra hordozója” típusba sorolt interjúalanyaim többsége a munkája mellett előadásokat, kiállításokat szervez, aktív kulturális tevékenységet folytat. Ez tehát egy olyan folyamat, ami összefüggésbe hozható a radikális jobboldal megerősödésével, ugyanakkor annak további térnyerését is elősegítheti.

Ahogy a *kulturális reprodukció* sem csupán a fiatal generációk tanításában jelenik meg a típusnál, úgy a *biológiai reprodukció* sem csupán a gyerek „nemzésében” és „kihordásában”, azaz a gyerekszám szaporításában mutatkozik meg, hanem a nemzet egészségének megőrzésében, a mindennapi táplálékhoz való hozzájutás területén is. Ez pedig ismételen összefüggésbe hozható a fogyasztói etnocentrizmus növekedésével. A jelenségnek erre az „ágára” a fentebb említett élelmiszer-kereskedelemre is kiterjedő fogyasztói etnocentrizmusból „kinőtt” kezdeményezések szolgálnak bizonyítékul (Sharma et al 1995). Azok a nők, akik a „magyar áru védelme” érdekében azok kereskedésével foglalkoznak, vagy ők maguk saját gazdálkodást nyitnak, elutasítanak minden külföldről jött vagy „kétes eredetű” árut. A nemzet egészségének őrzői is egyúttal, így az egészséges élelmiszerek piacán is megjelennek, ahol sok esetben feltűnnek a biogazdaságokból származó termékek is. Ezeknek a termékeknek a „divatossága” lehetővé teszi egy szélesebb csoport elérését, akik egyébként nem szimpatizálnak a radikális jobboldallal, de ily módon megközelíthetővé válnak. Ők jellemzően magasabb társadalmi-gazdasági státusú emberek, akik a drágább biotermékeket is meg tudják fizetni, így a vállalkozások sikerességéhez nagymértékben hozzájárulhatnak. A materiális reprodukciót végző altípus sikeres vállalkozásokat is működtethet tehát, amely egy szélesebb közönség számára is vonzó lehet. A magyar élelmiszer védelme, az érte való küzdelem ismét egy olyan terep lehet számukra, amelyre köztérre, illetve köztes térre ismételen kiléphetnek anélkül, hogy új szerepeket kellene magukra vállalniuk. Tevékenységük „vérmérseklettől” függően az ilyen profilú élelmiszert árusító boltban való eladói munkakörtől egészen a témával kapcsolatos könyv publikálásáig is terjedhet.⁹

Ezt a „kilépést” szemléltette az egyik résztvevő megfigyelésem egy óbudai „kihelyezett” szabadtéri piacon 2012 márciusában, amely azelőtt egy kistelepülésen működött. A piac „megálmodója” és fő szervezője egy nő, aki a lakóhelyén egy piacot üzemeltet, emellett a piac honlapját, blogját és újságját is szerkeszti. Az őáltala szervezett piac óbudai megjelenéséről is a honlapjáról tájékoztam. A piacon lévő 16 árusból 12 a női árus, egy helyen női és férfi árus is volt, tehát az árusok többsége nő. Korosztályukat tekintve a legtöbben húsz-harminc év körül lehettek, illetve egy idős nő és egy középkorú nő is árusított. Az árusok elsősorban élelmiszereket értékesítettek, sajtot, lekvárt, szörpöket, húsárut, de megjelentek a szubkultúra szimbolikus tárgyai is egy-egy standon, három standon kifejezetten csak népi motívumokkal díszített tárgyakat árultak, kisebb részben árpádsávós mintázatú, turullal díszítettek is. Az ideológiai töltet megjelent még egy-két árus turullal díszített ruházatán is, de alapvetően a piacról nem feltétlenül lehetett eldönteni első „ránézésre”, hogy kötődik a radikális jobboldalhoz. A vevőkkel folytatott beszélgetések során egyértelműen megjelent az ideológia eljuttatásának lehetősége egy szélesebb közönség számára. A termékek árai jóval magasabbak voltak a normál piaci áraknál, a vevők nagy

⁹ Harmathy Ildikó: *Piac – dolgozat a tökéletesen elhülyített országról* c. könyve (Nok Kiadó, 2008) ennek egy példája lehet.

része csak egy vagy két dolgot vásárolt. Közöttük is többségben voltak a nők, de jól láthatóan a legkülönbözőbb társadalmi státusú csoportokhoz tartoztak. A piac koordinálását a helyszínen is az említett vezető nő végezte, az egyes árusok hozzá fordultak tanácsért, és körbejárva szemmel láthatólag maga győződött meg arról, hogy minden rendben zajlik-e, elégedettek-e a vásárlók. Ezen a terepen megbizonyosodtam arról, hogy miképp képes ez a típus egy szélesebb társadalmi réteghez eljuttatni az ideológiát, akik nem feltétlen „vevők” rá közvetlen formában. Valamint képet kaptam arról is, hogyan lehet a magasabb státuszú vevők érdeklődését felkelteni az egészséges bioélelmiszerek iránt, s ennek révén jól jövedelmezővé tenni a vállalkozást.

A kulturális és biológiai reprodukció kiterjesztett formája a legtöbb esetben ötvöződik az e típusba tartozó nőknél, hiszen a kettő nemhogy kizárja, sokkal inkább erősíti egymást. Azt, hogy az egyes nőknél melyik „misz-szió” dominál, a habitusbeli különbség, illetve a betöltött munkakör is meghatározza.

Politikai aktivitásuk közepesnek mondható, a „*nagyobb tüntetésekre*” kijárnak, a 2006-os Kossuth téri tüntetésorozaton részt vettek, azonban jellemzően nem az „*első sorban*”¹⁰ állnak, a helyet inkább a férfiakra hagyják. Ez, a másik két típus között álló magatartás a politikai aktivitás terén jól megjeleníti az idesorolható nők „köztes térhez” tartozását, ami ebben a szituációban akár a szó legszorosabb értelmében is megnyilvánulhat. Kilépnek a „valódi” köztérre, megjelennek a rendezvényeken és a tüntetéseken, ugyanakkor csak a második vonalban, a férfiak mögött, így elkerülve az igazi konfrontáció veszélyét. Ugyanez igaz szimbolikus formában a kulturális köztérre való kilépés esetében is. Éppen ezért a Harcos típushoz tartozó nőket a legtöbb esetben „*ritka példánynak*”, „*harcos amazonnak*” titulálják, akik semmiképpen sem reprezentálják a „*nemzeti oldalt*”. Érdekes azonban a viszonyuk a harmadik típushoz, a Spirituális nőkhöz, akikkel szimpatizálnak, sőt tevékenységüket saját eszközeikkel akár támogatják is. Egy könyvkiadót vezető interjúalanyom így nyilatkozott egy Spirituális nőről, illetve annak könyvében lévő gondolatokról:

„Teljes mértékben el tudom fogadni, illetve hát néhány sorától egy kicsit idegenkedem, de alapvetően azok, amiket leír, azok teljesen vallhatók.”

A Harcos

A *Harcos* típusba tartozó nők alatt azokat a nőket értem, akik aktív szimpatizánsként jelen vannak a Jobbik rendezvényein és tüntetésein, jelenlétükön kívül aktív szerepvállalást is folytatnak, illetve tagok voltak a feloszlatott Magyar Gárdában vagy utódszervezeteiben. Politikai aktivitásuk a legerősebb a három típus közül, politikai tájékozottságuk is a legmagasabbnak mondható, azonban iskolai végzettségük a másik két típusénál alacsonyabb. A Harcos típusba tartozó nők körében jellemzőebbek a kis egzisztenciák, elvált, gyerekeiket egyedül nevelő vagy gyermektelen nők, illetve fiatal lányok. Keresztény vallásuként definiálják magukat, akik vallásukat nem gyakorolják napi vagy heti rendszerességgel. Ők azok, akik a legkisebb és a legkevésbé elérhető csoportot képezik. Ebből adódik, hogy ez az a típus, jelenség, amelyik a magyar tudományos diskurzus vizsgálódási köréből eddig leginkább kimaradt. Motivációjuk, ideológiai beágyazottságuk az előbbi kultúrahordozó típushoz képest bonyo-

¹⁰ Interjúalanyaim megfogalmazása.

lultabb magyarázatra szorul. Az alapvető kérdés, hogy ezek a nők hogyan válnak motiválttá a tüntetéseken való aktív részvételre vagy a Gárdához való csatlakozásra, amely rendezvények és szervezetek erőteljes maszkulin jellege tagadhatatlan. Ebben kulcsfontosságú kérdés, hogy saját magukat mint nőket miképpen konstruálják meg, milyen a viszonyuk a maszkulinitáshoz és a femininitáshoz, illetve mindez hogyan illeszthető a radikális jobboldali ideológiába. A Gárda esetében a részt vevő vagy belépő nők elé férfi társaikkal azonos kötelezettségeket állít a közösség, illetve a szervezet. A nőknek ugyanúgy kell „teljesíteniük” a tüntetéseken, illetve a Gárdában. A maszkulinjelleg ezáltal tartható fenn a szervezetben, ugyanakkor a nőknek is ehhez a maszkulinitáshoz kell igazodniuk. Egyik interjúalanyom erről így beszélt:

„Akik [nők] a gárdába jönnek, azoknak nincs nyivákolás, sírás, ugyanúgy futják a köröket, ugyanúgy szembeszállnak a rendőrökkel adott esetben.”

A Harcos nők szerepvállalásaikban a férfiakkal egyenrangú félként akarták reprezentálni saját magukat, amit az egyenrangúság folytonos hangsúlyozásában fejeződött ki az interjúk során. Saját motivációjukat életükben tapasztalt nehézségeikkel indokolták, amelyeket ugyan nem a nőiségükből vezettek le, de egyértelműen összekapcsoltak azzal, vagyis a megélt megkülönböztetés mint motivációs erő egy példája lehet (Pető 2003). Ebben az esetben a kialakított önálló tevékenységi kör a fennálló rendszer elleni lázadásként ölt testet. A választott közösség pedig – ha bizonyos megkötésekkel is – teret biztosít számukra a bekapcsolódáshoz. Ezek a megkötések az ideológia korlátait is bemutatják. Interjúalanyaim beszámoltak arról is, amit egyébként kritikaként is megfogalmaztak a radikális jobboldallal szemben: amikor szemtől szemben „*közelharc*”¹¹ folyik, akkor a nőket és a gyerekeket a második sorba küldik. Erről így mesélt egy interjúalanyom:

„Amikor nagyon nagy gáz van, mint rendőri sorfal, meg egyebek, akkor a gyerekek és a nők hátramennek (...) ha a parancsnok úgy gondolja (...) de ezt diszkriminációnak tekintem, szerintem mi ugyanúgy meg tudjuk védeni magunkat.”

Továbbá a Gárdán belül a nők sokszor az „*egészségügyis*”, illetve az „*ápoló*”¹² szerepét töltik be, vagy adminisztratív munkát végeznek. Ezt a megkülönböztetést résztvevő megfigyeléseim is alátámasztották.

A Harcos típus alaposabb megismerését tette lehetővé a március 15-i Jobbik-tüntetésen, valamint a Gárda-avatáson való résztvevő megfigyelésem. Előbbi rendezvényen az összes olyan mozgalom és szervezet képviselői jelen voltak, akik az egykori Magyar Gárdához hasonló szellemiséget képviselnek, ilyen az Új Magyar Gárda, a Magyar Nemzeti Gárda, a Nemzeti Őrsereg Hagyományőrző és Polgárőr Egyesület, illetve az Őrző Magyar Gárda. A különböző csoportok eltérő egyenruhát viseltek, és egymástól kisebb vagy nagyobb távolságban állva helyezkedtek el. Minden megjelent csoport képviselői között voltak nők, a megfigyelést próbáltam azonban leszűkíteni csak az egyik csoportra az alaposabb tanulmányozás érdekében, így a „választás” az Új Magyar

¹¹ A „*közelharc*” alatt az interjúalanyom az „*összecsapást*” érti a „*rendőrökkel vagy a cigányokkal*”.

¹² Egy „*egészségügyis*” gárdista interjúalanyom elmondása szerint feladatuk a tüntetéseken a sebesültek elszállítása, illetve ápolása volt.

Gárda Mozgalom tagjaira esett. A csoport a rendezvény területére egymás után, kettes sorokba rendeződve érkezett, körülbelül harminc ember, közöttük nyolc-tíz a nők száma. A menet itt is katonáson „állt fel”, a nők mellett mindenhol férfiak álltak, tehát nem volt nő-nő páros. Az ünnepség kezdetét követően a „fegyelem” kisé csökkent, ekkor már beszélgettek egymással a résztvevők, de itt sem volt látható az, hogy nő-férfi klikkek alakulnának ki, az oszlopban való elhelyezkedés miatt mindenki azzal beszélgetett, aki a közelében áll. Fél óra után a csoport háromfelé szakadt, és a három csoportba rendeződve a rendezvény három különböző pontjára vonultak. Az egyik csoport a tömeg közepén helyezkedett el, szemben a színpaddal. Itt már nem álltak alakzatban, ezért az informális viszonyok is jobban ki tudtak rajzolódni közöttük. A nők közül két harminc év körüli, két negyven év körüli nő, valamint 2 fiatal, 18 év körüli lány is ebben a csoportban volt. A nem szerinti elkülönülés annyiban jelent meg, hogy a két negyven körüli nő a fiatal lányok kezét fogta, őket valószínűleg valamilyen rokoni szál, anya-lánya viszony kapcsolta össze, de erről nem nyertem bizonyosságot. Itt már a nők mellett vagy mögött álltak a férfiak, szintén vegyesen, a „beszélgető klikkek” itt sem nem szerint rendeződtek. A férfiak a nők mellett és mögött állva egyfajta védelmezői szerepben tűntek fel a külső szemlélő számára. Egy másik csoport a rendezvény jobb szélén helyezkedett el. Itt egy fokkal még informálisabb volt a viszony a csoport tagjai között. A 3 nő a három sorban rendeződő 11 fős csoport első sorában állt egymás mellett, és többnyire egymással beszélgettek, közülük ketten a húszas, illetve a harmincas éveikben járhattak, egy pedig negyven év körülnek tűnt. Úgy látszott, itt kevésbé „fegyelmelték” a tagok, mint a közepén elhelyezkedő csoportban. A tömeg szélén tartózkodó csoportosulásnak valószínűleg kevésbé kellett ügyelnie a „rendet”, itt kevesebb a „veszélyforrás”, mint a tömeg közepén, talán ezzel magyarázható, hogy kevésbé voltak rendezettek. Egyezik a két csoport esetében, hogy a nők mögött, illetve mellett állnak a férfiak, a „szélen” elhelyezkedő csoport esetében ez még markánsabban kirajzolódott, ahol a nők egymás mellett álltak. Elmondható még, hogy a csoportok között voltak „hírvivők”, akik feltehetőleg közvetítettek az egyes „egységek” között, két ilyen személyt láttam, mindkettő férfi volt. Az Új Magyar Gárda tagjainak megfigyelése mellett a többi csoport tagjait csak érintőlegesen tudtam vizsgálni, a külső szemlélő számára úgy tűnt, hogy „vegyes” csoportokba rendeződtek.

A másik megfigyelési helyszín a Magyar Nemzeti Gárda új tagjainak március 17-i avatóünnepsége volt. Itt az avatottak között szintén körülbelül 30 százalék volt a nők aránya, és az elhelyezkedés is hasonló volt a tüntetéséhez: az avatandó férfiak és nők vegyesen ültek a helyszín közepén, a színpaddal szemben, körülöttük álltak félkörben a rendezvény résztvevői. A nők korosztály szerint itt is szegmentáltak, de a szembetűnő volt a legfiatalabb korosztály markáns jelenléte. Az avatás alatt a fiatal lányokat – feltételezhetően hozzátartozóik – fényképezték, integettek nekik. Az avatás során a férfiak és nők ugyanolyan módon vettek részt az eseményen, sem az eskütétel szövegében, sem annak módjában nem volt különbség, de az elhangzott beszédekben sem utaltak a gárdisták nem szerinti megoszlására, kizárólag egységesen, „a” gárdistákról beszéltek. Az avatottak mellett a Nemzeti Gárda többi tagja is jelen volt a rendezvényen. Itt is vegyes volt a nő-férfi megoszlás. A gárdisták különböző „szakosodása” megfigyelhető volt, amit a különböző feliratú egyenruhákból lehetett látni. „Sajtó szakosztály”, „Egészségügyi szolgálat”, valamint „Biztonsági szolgálat” volt jelen, mindegyikben nők és férfiak vegyesen. A Sajtó szakosztály tagjai a különböző sajtóorgánumok képviselőit figyelték, illetve ellenőrizték. Három ilyen beosztású személyt láttam, köztük egy középkorú nőt. A Biztonsági szolgálatból többen voltak, kilenc főt számoltam, ebből két nőt, mindkettő harminc év körüli volt. Az Egészségügyi szolgálat csoportját

szembetűnően csak nők és idősebb férfiak alkották. Ők egy palack vízzel és szőlőcukorral jártak körbe a most avatottak és a „régik” gárdisták között.

Ezek a megkülönböztetett szerepkörök azt jelzik, hogy csak egy korlátozott részvétel valósulhat meg az ideológiai korlátok következtében. A szakirodalomból ismerhetjük, hogy a hadászati küzdelmekbe való bekerülés nem feltétlen a társadalmi jelentőség növekedését jelzi a nők esetében, és a bekapcsolódás jellege a politikai vállalkozás jellegétől függ (Yuval-Davis 1999). A hagyományos szerepek közül a biológiai reprodukciót fontos feladatuknak érzik, a kulturális reprodukciót szintén hangsúlyozzák, amit azonban csak saját gyerekeik esetében gyakorolnak. Egyik interjúalanyom így beszélt lánya neveléséről: *„Kétévesen már tüntetésre jártunk, skandalizáló, hogy »Gyurcsány, takarodj!«, tehát őt ebben a szellemben neveltem.”*

A teljes felnövekvő generáció nevelése szempontjából viszont a Kultúra hordozóinak szerepét fontosnak tekintik, illetve a Spirituális típus ideológiai „tárkészetéből” is sok mindent átvesznek, azonban a később kifejtett női felsőbbrendűség-tudatot nem osztják. A típus tehát a maszkulinitás vállalásával képes bekapcsolódni a mozgásterembe, aminek azonban a mozgalom ideológiai keretei gátat szabnak a maszkulinjelleg fenntartása érdekében. Így a köztérre való kilépés a maszkulinitás felvállalása következtében jellemzőbb, mint az előző típusnál, de csak bizonyos fokig és bizonyos megkötésekkel.

A Spirituális nő

A *Spirituális nő* típushoz tartozók általános jellemzői közé tartozik, hogy közepes vagy magas iskolai végzettségűek, amely valamilyen orvosi szakmát jelent, vagy a végzettségük mellett egyéb, a hivatalos orvosi akadémiák által nem akkreditált gyógyítói képzettséget. A legtöbb esetben mindkét végzettség megfigyelhető esetükben. Közép- vagy felső középosztálybeliek, legtöbb esetben férjezett, jellemzően gyermekes családanyák. Vallásosságuk erős, amiben sajátos módon keveredik az ősmagyar vallás a különféle okkultizmusokkal, valamint a kereszténység egyes elemei is megfigyelhetők benne. Politikai aktivitásuk a közvetlen bekapcsolódás terén alacsonynak mondható, a tüntetéseken, ha részt vesznek is, nem kapcsolódnak be az esetleges összetűzésekbe, a Jobbikba pedig nem lépnek be. Ez a típus tehát meg sem kíséri a köztérre való nyílt kilépést, ami a másik két típusal ellentétben egy másfajta, közvetett bekapcsolódási utat jelent. Először is az ideológiai keretet elemzem, amely a bekapcsolódás eszközeül szolgál az esetükben.

A Jobbikot támogatók ideológiai hovatartozásának meghatározása igen nehéz feladat, amelyre a jelen tanulmányban nem is vállalkozom. Szabó Márk a Jobbikot olyan radikális pártként definiálta, amelynek kontúrjai elmosódnak, amely „nem végezte el a profiltisztítást” (Szabó 2009). A radikális jobboldali szubkultúra szerintem sem tehető egyenlővé a Jobbikra leadott szavazatokkal, a határok azonban nem egyértelműek. Ennek a szubkultúrának, amiben tehát a „kontúrtales” Jobbik egy központi, de nem kizárólagos elem, egyfajta hibrid ideológiai kerete van, s abban mindenki „megtalálhatja” a saját maga számára megfelelő belső kereteket. Ennek részeként a nők számára is bekapcsolódási lehetőséget nyújt a szubkultúra, pont ezen ideológiai hibriditása miatt. Egyfajta emancipációs eszközt mutatnak most tehát be, amely az alapvető ideológiából merít, és a Spirituális nő típusa esetében a bekapcsolódás legfőbb eszköze.

A legtöbben a radikális jobboldal definícióját több jellemző kombinációjaként értelmezik, amelyekben gyakran megjelennek nacionalista és rasszista nézetek. Ennek fontos részét képezik a hivatalostól eltérő, nacionalista, sovinszta történelmi narratívák. A radikális jobboldalra különösen fontos jellemző a visszanyúlás a történelmi mitológiába, a nemzet becsapottságáról, tragédiájáról, messianisztikus szerepéről szóló mesék, amelyeket kevernek a történelmi tényekkel (Mostov 1998). Ezen ideológiák a magyar esetben általában a magyarok kivételességét, felsőbbrendűségét, sokszor isteni származását kívánják alátámasztani. Ennek szemléltetésére egyik interjúalanyomtól származó idézet lehet alkalmas, amelyben a magyarság isteni eredetére utal:

„A magyarság Mag nép, ami azt jelenti, hogy isteni rendben való élés és annak az átadása más népeknek (...) mi vittük a világ keresztjét.”

A hibrid ideológiai keret egyének és egyes csoportok külön értelmezésére is alkalmazható. Egy ilyen értelmezést látok megvalósulni a Spirituális nő típusába tartozók esetében is. Az általános magyar felsőbbrendűség-tudat konstruálásán belül, egy kisebb ideológiai spektrumot befogva, a magyar nők felsőbbrendűség-tudatának kialakítását végzik el, ezzel egyfajta hatalmi pozíciót konstruálva maguknak.

A radikális jobboldalra jellemző a kereszténység zsidó gyökereinek valamiféle átértelmezése, annak figyelmen kívül hagyása, sok esetben tagadása. A tagadás egyrészt Jézus, illetve Mária nem zsidó voltában, másrészt az idolk magyar eredetének bizonyításában jelenik meg. Az ősmagyar vallásból felelevenített Nagyboldogasszony kultuszát sok esetben Mária személyével kapcsolják össze, amennyiben Mária továbbélését látják a magyarok Nagyboldogasszonyában, vagy éppen fordítva, Nagyboldogasszony továbbélését Máriában (Pető 2003). Ez a narratíva alkalmas a kereszténység zsidó gyökereinek negligálására, ugyanakkor a nők számára lehetőséget teremt a női isten képének megteremtésére. A Spirituális nők értelmezésében Nagyboldogasszony személyét mentették át Szűz Mária mítoszába, aki magyarázatuk szerint istennő volt, és az ősmagyarok legfontosabb szimbóluma. Egyik interjúalanyom ezt a következőképpen fogalmazta meg:

„A székelyeknél meg is őrizték azt a kifejezést, hogy Babba Maria, tehát hogy Szűzanyába átvitték, átmenekítették Babbát, az Isten anyját. Boldogasszonyt átvitték és ezen a módon meg is őrizték, nekünk, magyaroknak. Ebből van a babám-Babba istennő nekem szánt földi mása.”

Tehát a zsidó-keresztény kultúra tagadásából származó Babba Mária-legenda egyszerre szolgál a magyar felsőbbrendűség-tudat kiépítésére, ugyanakkor ezen belül a női felsőbbrendűség-tudat létrehozására is. Ennek a gondolatmenetnek a végső konklúzióját fogalmazza meg egy másik interjúalanyom, amikor azt mondja:

„Ősmagyar vallású vagyok. Az a gondolatom, (...) hogy valószínűleg maga a Teremtő is nő volt, mert minden, ami megszületik, az a nőkhöz köthető, akkor a világnak is nőtől kellene származnia, szerintem ez logikus. Ez a nő Babba Maria. Nem hiszek a judea-kereszténységben, az egész lényege a manipuláció.”

Tehát a Nagyboldogasszony-kultuszt felhasználva Isten női mivoltáig is eljuthatunk.

Egy másik, szorosan az előzőből következő alaptétel a női felsőbbrendűség igazolására az ősmagyar társadalom matriarchális berendezkedésének hangsúlyozása. Ez ugyancsak következik a szélesen vett ideológiai keretből, ugyanis ha a magyar társadalom egyike a legősibb társadalmaknak, akkor meglátásuk szerint matriarchális felépítésűnek kellett lennie. Mint ilyen, a nők számára kiemelt státuszt, vezetői között a nőknek jelentős szerepet kellett, hogy tulajdonítson. Minden interjúalanyom beszámolt az ún. Aranyasszonyok kitüntetett szerepéről, akik *„tudós, gyógyító és táltos képességekkel rendelkező nők voltak”*, a közösség vezetői, a hadvezérek és a táltosok mellett. Legfőbb feladatuk a gyógyításon túl a *„lányok és asszonyok maguk köré gyűjtése”* volt, akikkel együtt *„szolgálatot vállaltak a nemzetért”*. Ugyanez az interjúalanyom megteremti a kontinuitást a jelennel, amikor azt mondja:

„Ma is vannak ilyen aranyasszonyok, az a szerepük, hogy maguk köré gyűjtsék a nőket, hogy a nők tanítsák egymást.”

A hibrid ideológiai keret fontos része a régi korokig visszanyúló fejlettség hangsúlyozása, a nyugati civilizáció előtti fejlett kultúra bizonyítása is. Ehhez azonban jól illeszthető egy emancipált világ képe, jóllehet másképpen megfogalmazva. Az ősmagyar emancipáció egy példáját írja le egyik interjúalanyom, amikor azt mondja:

„Az ősi magyar társadalmakban voltak nők és férfiak által vezetett települések. (...) A közösségnél lehetett tudni messziről, hogy nő vagy férfi építette, mert kémények voltak a házak tetején, amik eltérően voltak építve. Nem igaz az, amit olyan sokszor hallunk, hogy nomádok voltunk, épített házak voltak. (...) A nő vezetett települések mindig gazdagabbak voltak. Ők nem háborúztak, ők termeltek (...) a férfiak háborúztak.”

Itt tehát ötvözve láthatjuk az emancipált nők ideálját és az ősmagyar társadalom fejlettségéről alkotott elképzeléseket. A női vezetők nem háborúztak, azaz nem vettek magukra nyíltan maszkulin szerepet, mégis vezetői pozícióba kerülhettek. Ebben a Spirituális nő ideológiai keretének korlátját láthatjuk, amibe a háborúzó nők ideálja már nem illeszthető bele. Ebből következik a Harcos típusról alkotott nézetük, akiknek a tevékenységét úgy definiálják, mint ami *„nem illeszthető bele a női minőség egyetemes kereteibe”*. A Kultúra hordozójánál már említést tettem ezen típussal való viszonyáról, ami leginkább egyfajta „mecénási” szerepkörként írható le. Az előbbi típus a Spirituális nőket támogatásban részesíti, előadásaiknak, rendezvényeiknek teret biztosít, könyveiket kiadja, illetve terjeszti.

A jobboldali radikalizmus egyik legjellemzőbb vonása ma Magyarországon a radikális változás kívánalma, még ha ennek pontos meghatározása nem is mindig tisztázott. Az ideológiában ez sokszor a különböző jóslatok és „világátalakító idők” eljövételének deklarálásához köthető. E nézetek többnyire egyeznek abban, hogy az új világ teremtésében a magyarok kapják majd a vezető szerepet. A Spirituális nő értelmezésében ezen belül a nőkre hárul majd a legfontosabb feladat:

„Az új világ teremtésében a nők kapták meg a teremtői feladatot. Amiben évezredekig éltünk, az a fejetejére állított világ. Mert nem a férfi van közelebb a szellemihez, az intuíciói által. Az agyalás, a raci-

onalitás az férfi minőség. Nőké a szellemi vezetés, de nem maga alá rendeli a férfit, hanem kiegyenlített egyenrangúságban, nem kell kiélni az évszázados elnyomást.”

Ismét megfogalmazva látjuk tehát a totális hatalmi pozíciót az „új világrend építésében”, jelen esetben kiegészítve egy „feminizmuskritikával” az utolsó mondatban. Az antifeminizmus az ideológia egy alapköve (Pető 2003), amelynek hangsúlyozása fontos lehet akkor, amikor vezetői pozíciójukat építik ki a radikális jobboldali nők. Annak ellenére azonban, hogy az ideológiából adódóan a feminizmus mint „ellenség” jelenik meg, sokszor a megfogalmazott célok, ha burkoltan is, de egyeznek egyes feminista irányzatok céljaival (Kaplan–Bjorgo 1998, Dauber 2014).

A hatalom gyakorlásának terepei

Durham szerint ahogy maga a szélsőjobboldal kapcsolódik a félelem érzéséhez, a férfiak esetében ez még kiegészülhet a terület elvesztése mellett azzal a félelemmel, hogy elvesztik jogukat a nőt „elhelyezésére” (Durham 1998). A konstruált hatalmi pozíciónak a „való életben” való alkalmazása akadályoztatva van az alapvetően maskulin felépítésű mozgalomban. A nyílt bekapcsolódás korlátozottsága a másik két típus esetében leírt módon tehát nem történhet meg, hiszen a hatalmi aspiráció megköveteli annak megvalósulását, „nem éri be” a korlátozott megjelenéssel. Ezért ezek a nők kénytelenek a felsőbbrendűség-tudat által kialakított hatalmi pozíciót a nyilvános közélettel szemben alternatív terepeken gyakorolni. Ilyennek látom a kialakított női közösségeket és női köröket, ezzel sokszor összefüggésben a „gyógyító” szerepét, illetve a virtuális terepet, azaz a blogok és honlapok működtetését.

Női közösségek¹³

A női körökben a részt vevő nők beszélgetnek, meditatálnak, különböző rituális táncokat tanulnak meg, énekelnek, sámándobon, furulyán és gitáron játszanak. Az összejövetelek alatt körben ülnek, valódi tűz vagy valamilyen fényt adó egyéb tárgy körül. A rendezvények nem ingyenesek, azonban egy előzetes telefonos bejelentkezés után bárki részt vehet rajtuk. Az összejöveteleken nem kötelező bemutatkozni, anonimitásba is lehet burkolózni, de alapvetően minden szertartást követően (ideértve a meditációt, éneklést, dobolást is) mindenki szót kaphat a körben. Az ilyen közösségek létrejöttének lényege a szervezők állítása és az interneten található leírások szerint is segíteni a nőket női mivoltuk jobb megismerésében, női oldaluk kihangsúlyozásában. A körökön történekről egyik interjúalanyom, aki résztvevőből vált vezetővé, így nyilatkozik:

¹³ A női közösségek, illetve körök létéről először a Magyarok Országos Gyűlésén értesültem, ahol egy előadás keretében meghallgattam egy bizonyos női kör alapvető gondolatiságát, a jelentkezés feltételeit, majd interjút készítettem a szervezőkkel. Ezután indultam el további közösségek keresésére, két közösségben résztvevő megfigyelést végeztem, majd interjút készítettem a közösség vezetőivel. A részvételhez csak telefonos bejelentkezés szükségeltetett, nem igényelt név szerinti regisztrációt sem.

„Hétfélig összegyűlésen úgy kapcsolódunk össze, hogy abban olyan erő van, ami megmagyarázhatatlan. Nincs nyoma a rivalizálásnak (...). A tréningen résztvevők között már volt olyan, aki ihletet kapott, és csinált egy saját »elvonulást«, miután hazament.”

Ebből látható, hogy az ilyen típusú női közösségek úgy tudnak tovább terjedni országszerte, hogy az egyes résztvevők maguk is megalakítják a hasonló köröket saját lakókörnyezetükben.¹⁴ A gyűléseken az ezoterikus és az „ősmagyar” tanok egyfajta ötvözését valósítják meg, amiről már korábban kifejtettem, hogy a Spirituális nő típusának alapvető jellemzője. Az összejöveleken azonban a hangsúly az ezotérián és a női mivolt erősítésén van, az ideológiai háttér ezekkel vegyítve jelenik meg. Ezáltal egy tágabb csoportot is elérnek, amelynek tagjai nem feltétlen tartoznak a radikális oldalhoz. Közösségi céljaikat úgy valósítják meg, hogy az ún. „női archetípusok” bemutatásakor¹⁵ rövid kitérőt tesznek az ősmagyar vallás tanításai felé, amivel igazolják az egyes arche-típusok ősi magyar eredetét.¹⁶

Kérdésekre az interjúalanyaim elmondták, hogy mindenféle társadalmi csoportból jönnek résztvevők, amit később én is tapasztaltam, amikor magam is részt vettem az összejöveleken. Ez az érezhető heterogenitás okozza azt, hogy az ideológiai háttér egyes elemei az összejövelekek során háttérbe szorulnak, míg mások inkább előtérbe kerülnek. A leghangsúlyozottabb elem az összejöveleken a női nem dicsérete, valamint „kulcsszerepük” a világ készülő megváltoztatásában. A résztvevők közül sokan eleinte csupán a spiritualitás iránt érdeklődnek, vagy azért mennek el, mert magánéleti problémáik okát női mivoltuknak nem megfelelő kiteljesedésében látják. A körökön való beszélgetések során mindannyian a nők elsődleges szerepét hangsúlyozták, és jövőbeli szerepükről mint a „*legfontosabb szerepről, a kulcs szerepéről*” nyilatkoztak. Így tehát a fentebb leírt messianisztikus hivatástudatot univerzálissá, bizonyos értelemben nemzetek felettivé teszik, így mindenki számára befogadhatóvá téve azt.

Interjúim során azonban a vezetők az ideológiai háttért a magyarságra vonatkoztatva használták. Saját szerepüket küldetés-ként definiálták, amit a fentebb bemutatott aranyasszonyok szerepével azonosítottak. Tehát mint akiknek kötelessége a lányokat és az asszonyokat maguk köré gyűjteni és tanítani. Ehhez kapcsolódik a „gyógyító” szerepe is, amit szintén az Aranyasszonyok szerepéből vezetnek le. A Spirituális nő bemutatásánál leírtam, hogy képzettségük leginkább orvosi egyetemi képzettséget és emellett egy nem akkreditált gyógyítói képzést jelent. Ez a gyógyítói tevékenység tehát szintén egy legitimált bekapcsolódás a nők számára a radikális oldalon, amely jövedelmező is lehet számukra, és az ideológia által is igazolásra talál.

¹⁴ Pontos számokat nem tudok, hogy hány ilyen kör lehet Magyarországon, én öt ilyen kör létezéséről szereztem tudomást interjúim során.

¹⁵ Interjúim során sokszor előjött a női archetípusok kérdése. A nők különböző életciklusait osztják fel ezek az archetípusok, hozzájuk különböző elnevezést társítanak. Ilyen archetípus például az *amazon*, *sámánasszony* és a *vénség*.

¹⁶ Így például az „Őrült nő” elnevezésű típus, akit „már nem érdekelnék a társadalmi elvárások”, az ősmagyar társadalomban a sámánasszony volt.

A virtuális terep

A radikális jobboldal előretörésében az internet és a közösségi média jelentőségére már többen rávilágítottak (Atton 2004, Jackson–Gable 2011). Magyarország esetében a Jobbik-jelenség értelmezése kapcsán is megkezdhetetlen a világháló szerepe (Szabó 2008, Jeskó–Bakó–Tóth 2012). A virtuális világ egy olyan diszkurzív tér, amelyben megjelenhet mindaz, ami a „hivatalos” köztérben nem hangoztatható. Ez tehát alkalmas lehet a radikális jobboldali nők esetében is arra, hogy kifejezzék gondolataikat, véleményüket, így megfelelő terepe lehet az előzőekben már bemutatott kreált hatalmi pozíció gyakorlásának. Jóllehet a virtuális terep a másik két típus esetében is megjelenik (ezt a szakdolgozatomban részletesen kifejtettem), az online jelenlét mindhárom típusra történő bemutatása túllépne dolgozatom keretein. Éppen ezért ezt a „terepet” csak a harmadik, legutóbb bemutatott típus esetén fogom külön kifejteni, hiszen náluk az online jelenlét kiemelt jelentőségű. A blogok és honlapok elemzésében a leírt ideológia kifejtésének módját, illetve a másik két „terep”, a női körök és a gyógyítói szerep ezeken való megjelenését elemeztem. A vizsgált blogok meglehetősen hasonló felépítésűek voltak. Főbb témáik a magyarság őstörténete és azon belül a nők szerepének hangsúlyozása, a magyarság mostani helyzetében a nők összefogásának ösztönzése és „harcba hívása”, valamint saját „beavatástörténetük” közlése. Ezek mellett a női közösségek hirdetése, virtuális női közösségek létrehozása, valamint a gyógyítói szerepkör hangsúlyozása jelentek meg főbb témaként. A „virtuális hálóba” könnyen működött, hiszen egymást ajánlják „olvasásra”, illetve egymástól vesznek át írásokat, amiket kommentálnak, vagy utalnak rájuk. A virtuális térben a női körök hirdetése, valamint hasonló „virtuális” női körök létrehozása központi témaként szerepel. Az első fajtára példa, amikor a honlapíró a saját honlapján megjelenteti a körre való felhívást,¹⁷ amit saját maga indít, illetve a női gyűlésekről (pl. Magyarok Országos Gyűlése – Hétboldogasszony) beszámolót ír. A virtuálisan szerveződő női körök egyrészt átveszik és közlik egymás írásai, másrészt kimondott célként fogalmazzák meg, hogy olyan fórumot hozzanak létre, amely hasonló elméleti alapokon tevékenykedik, mint a már említett „igazi” női körök. Erre egy jó példa a következő felhívás:

„Továbbá célom ezzel az oldallal, hogy nők egy más nézőpontból is megismerhessék önmagukat, megtalálják és előhívják azt a minőséget, akit mélyen MAGukban hordoznak. Lehetőséget adok, hogy különböző témákhoz hozzászólhassanak, véleményt nyilváníthassanak, és ezenkívül megoszthassák egymással bánatukat, fájdalmukat.”¹⁸

A virtuális körök esetében még inkább igaz, hogy olyan nők is „csatlakoznak” hozzájuk, akik nem feltétlenül radikális jobboldali gondolkodásúak, mivel a „felhívásokat” itt is oly módon fogalmazzák meg, hogy abból nem derül ki a politikai hovatartozás. Fontos továbbá az efféle körök elindításának legitimálásához a saját gyógyítói, illetve tanítói tevékenység hangsúlyozása. Ehhez pedig a fenti ideológiai keret részletes kifejtése és

¹⁷ Hangadó központ/hírek/archiv/hirek/januári programelőzetes. http://www.hangado.eoldal.hu/cikkek/hangado-kozpont_-hirek---archiv/hirek---januari-program-elozetes.html (utolsó letöltés: 2015. 03. 19.)

¹⁸ „A nők azok, akiknek kelyhükben a csoda terem” kezdetű írás az Aranyasszony.gportal.hu-n <http://aranyasszony.gportal.hu/gindex.php?pg=33456789> (utolsó letöltés: 2015. 03. 19.)

az elhivatottság deklarálása kapcsolódik, utóbbi a saját „beavatás”, „megtérés” élményének részletes kifejtésével történik meg, ami az önkifejezés formája is egyúttal. Az ideológiai keret fontos része a gyógyítói tevékenység legitimizálásának, amely egyrészt a saját gyógyító tevékenység és az ősmagyar gyógyító nők közti analógia felállítása révén valósul meg:

„De mivel itt vagyunk, ezért azt kell megállapítani, hogy rimalányok¹⁹ vannak napjainkban is, de nem tudják, nem ismerik feladatukat. Az elszakadt szálakat a Mi feladatunk összevarrni úgy, hogy a tiszta és eredeti ősi kapcsolatot megtalálva merítsünk őseink elfeledett tudásából.”²⁰

Másrészt pedig a saját tevékenységen túl az egész ideológiai keret felhasználásával a nők általános mobilizációjára is törekednek, amit a dolgozatom elején lévő mottó is jól szemléltet. Az „üzenetet” sokféle formában továbbítják a szerzők, ennek egy fajtájára példa a fenti idézet, amikor levélben intéznek „felhívást” a nőkhöz, részben saját nevükkel szignálva azt. A levelek másik részét nem saját szellemi terméküként aposztrofálják, hanem Boldogasszony, illetve egyéb spirituális lény üzeneteként, amelyeknek ők csak „lejegyzői”, „közvetítői”. Ezzel egyúttal eltávolítják maguktól a felelősséget a leírtakkal kapcsolatban, valamint legitimálják, mint ami egy felsőbb erő megkérdőjelezhetetlen utasítása. A közlés egyéb formái is megjelennek a honlapokon és blogokon, úgymint versek, festmények, képek, illetve videók a témával kapcsolatban. Ezek lehetnek más személyek produktumai is, de sokszor saját szellemi termékek.²¹

A virtuális terep vizsgálatában az a megfigyelés, miszerint az online világ az „offline” világhoz hasonlóan szerveződik (Atton 2004), a radikális jobboldali nők közössége kapcsán is igaz lehet. Ezt bizonyítja, hogy ugyanolyan női közösségek létre bukkantam, mint az offline megszerveződő női körök. Így megállapítható, hogy a virtuális terep ugyanúgy alkalmas a konstruált hatalmi pozíció megjelenítésére. Az offline és az online világ felépítésének hasonlósága a radikális jobboldal esetében ezenkívül még abban is megnyilvánul, hogy ugyanolyan kapuk zárulnak le „az idegen” előtt egy bizonyos idő után. A zártság, ami ezeket a közösségeket jellemzi, sokszor nehezen áthidalható, valamint egy bizonyos szintnél nem is lehet beljebb jutni a kívülálló számára. Ezt az „elzárt” részt a virtuális térben azok a felületek jelenítik meg, ahova csak jelszóval lehet csatlakozni, illetve meghívás útján lehet regisztrálni.

¹⁹ A rimalányokról saját maguk definíciója szerint: „a RIMA nem más, mint egy női minőség. Az az életforma, mely hiányzik napjainkban. Hiszen a rimák mint nők először felajánlják szolgálatukat az Égieknek és Hazájuknak. Ennek rendelnek alá mindent, és ami a legfontosabb, ez teszi boldoggá és teljes életűvé őket.” <http://www.rimalany.eoldal.hu/cikkek/kuldetes/rima.html> (utolsó letöltés: 2015. 03. 19.)

²⁰ „Rimalányok NAPjainkban” <http://www.rimalany.eoldal.hu/cikkek/kuldetes/rimalanyok-napjainkban.html> (utolsó letöltés: 2015. 03. 19.)

²¹ Erre talán legjobb példa ez a videósorozat, ami a Youtube-on tett közzé a blogíró, „Szer-Tan IV. rész.” <http://hunliferz.web4.hu/cikk/szertan-iv-resz> (utolsó letöltés: 2015. 03. 19.)

Összegzés

Az utóbbi akadály is mutatja, hogy a radikális jobboldal kutatása nem egyszerű feladat. Mégis, meglátásom szerint mind a kvantitatív, mind a kvalitatív adatok gyűjtése közelebb vihet bennünket a jobb megértéshez. Jelen tanulmányban egy kvalitatív kutatás eddigi eredményeit mutattam be, amelyben a radikális jobboldalt támogató nők bekapcsolódásának okait, motivációikat kívántam feltárni.

Tanulmányomat azzal az állítással indítottam, hogy a Jobbikhoz vezető út sokféle lehet, és a különböző utak tanulmányozását és megismerését igen fontosnak tartom. Arra a kérdésre kerestem a választ, hogy miért támogatják a nők a radikális jobboldalt, milyen utak vezethetnek esetükben a jobboldali mozgalmakhoz, pártokhoz. A kutatás során interjúk segítségével, résztvevő megfigyeléssel és blogok, honlapok elemzésével közelítettem a témához, amely módszerekkel háromféle önreprezentációs formát tudtam azonosítani. A tanulmány elején tisztáztam a főbb definíciós kérdéseket, majd törekedtem egy saját definíció kialakítására a szakirodalom és a saját kutatásom alapján. Ezután a kutatásom hipotézisét mutattam be, miszerint a Jobbik valamilyen emancipációs lehetőséget kell, hogy magában rejtson, amivel eléri, hogy nők bizonyos csoportjai aktív részt vállaljanak az alapvetően maszkulin mozgalomban. Ez az emancipációkutatásom alapján három különböző női típus esetében más és más utakon valósul meg. A három típus három különböző eszközt használ a bekapcsolódásra, amelyel mind a radikális jobboldal jellegzetességeiből, ideológiából vagy felépítéséből adódnak. Mindhárom esetben eléri azt a célt, hogy a nők különböző aktivitási fokon és ideológiai meghatározottsággal ugyan, de a radikális jobboldal támogatóivá váljanak.

Az első bemutatott típus a *Kultúra hordozója*, amit „klasszikus típusnak” neveztem, mert esetében a klaszszikus szerep, a kulturális és biológiai reprodukció teljes mértékben megjelenik. A szerep azonban kiegészül a „köztes térbe” való kilépéssel, amit a szubkultúrán belüli fogyasztói etnocentrizmus növekedésének a következőként magyarázok. Ebben a típusban a nők – ugyan a férfiak oldalán, de – kilépnek a köztes térbe, mégpedig a kultúra közvetítésén keresztül. Így tehát esetükben az etnocentrizmus fogyasztásra gyakorolt hatásával képes a Jobbik „emancipálni” az erre fogékony nőket, és megteremteni női bázisának egy részét.

A következő típus a *Harcos*, aki közvetlenül is bekapcsolódik a Jobbik köré épülő paramilitáris szervezeti hálóba, aktív szerepet vállalva abban. A nyílt bekapcsolódáshoz azonban elengedhetetlen a maszkulinitás vállalása, amit az ideológiai keret bizonyos szintig el is tűr, azonban korlátait jól láthattuk a Magyar Gárdán belüli megkülönböztetés leírásában. A nyílt bekapcsolódás teljes egészében nem valósulhat meg, mert az ideológiai keret határai egy idő után élesen megjelennek. Addig a szintig azonban a nők részt vehetnek aktivistaként a mozgalomban, így a radikális jobboldal egy másik „típusnak” is bekapcsolódási lehetőséget nyújt, mégpedig azoknak a nőknek, akik készek vállalni a maszkulinitást bizonyos mértékben.

A harmadik bekapcsolódási út a *Spirituális nő* típusáé, akik leginkább a radikális jobboldal ideológiai tárházát használják fel arra, hogy egy női felsőbbrendűség-tudatot konstruáljanak maguknak, magyar felsőbbrendűség-tudatot konstruáló ideológia és különböző ezotérikus tanítások elemeit felhasználva, azokat összevegyítve. Így tehát esetükben épp a radikális jobboldali ideológia az, ami a bekapcsolódás eszközeül szolgál. A létrejött felsőbbrendűség-tudatot azonban nem gyakorolhatják a köztérben, ezért „alternatív közttereket” (Pető–Szapor 2004) hoznak létre. Ilyen tér a női közösségek és gyűlések, illetve a virtuális tér, a blogok, honlapok írása. Így ez

az „út” is létrejön, ebben az esetben is egy másfajta nőtípus, másfajta eszközökkel, de megtalálja a bekapcsolódás módját, amit tehát mindhárom esetben a Jobbik valóban magában is rejt.

Tanulmányom elkészítése óta a kutatást folytattam, a kutatás eredményeiről Kisebbségpolitika mesterszakos diplomamunkámban számoltam be, jelenleg pedig az ELTE Szociológia Doktori Iskolájában folytatom tovább a munkát, amely további kutatással a három típuson felül egy átfogóbb képet kívánok kapni a radikális jobboldali szubkultúráról és azon belül a nők helyzetéről.

Irodalom

- Atton, C. (2004): *An alternative internet: radical media, politics and creativity*. Edinburgh: University Press.
- Blee, K. M. (1993): Evidence, Empathy, and Ethics: Lessons from Oral Histories of the Klan. *The Journal of American History*, 80, (2), 596–606.
- Blee, K.M. (1991): *Women of the Klan: racism and gender in the 1920s*. Berkeley–Los Angeles: University of California Press.
- Bryman, A. (2003): „Triangulation.” *Encyclopedia of Social Sciences Research Methods*. SAGE Publications, 1142–1143. http://www.sagepub.com/chambliss4e/study/chapter/encyc_pdfs/4.2_Triangulation.pdf (utolsó letöltés: 2015. 03. 19.)
- Dauber, S. A. (2014): Not all Nazis are men. In Segal, M. T. – Demos, V. (eds.): *Gendered Perspectives on Conflict and Violence*. Part B. UK: Emerald. 171–195.
- Durham, M. (1998): *Women and fascism*. London–New York: Routledge.
- Enyedi Zs. – Körösényi A. (2001): *Pártok és pártrendszerek*. Budapest: Osiris.
- Félix A. (2012): *Az elfeledett kérdés. A nők szerepe a hazai radikális jobboldalon*. Budapest: IDEA – Intézet a Demokratikus Alternatíváért. http://www.ideaintezet.hu/sites/default/files/az_elfeledett_kerdes_IDEA.pdf (utolsó letöltés: 2015. 04. 09.)
- Félix A.– Gregor, A. (2014): Kell egy csapat? A Jobbik és fiatal támogatóinak vizsgálata a társadalmi nemek szerinti megközelítésében. In Nagy Á. – Szekely L. (szerk.): *Másodkézből – Magyar Ifjúság 2012*. Budapest: Iszt Alapítvány-Kutatópont, 263–283.
- Givens, T. E. (2004): The radical right gender gap. *Comparative Political Studies*, 37 (1), 30–54. <http://cps.sagepub.com/content/37/1/30.short> (utolsó letöltés: 2015. 03. 19.)
- Grajczár I. – Tóth A. (2011): Válság, radikalizálódás és az újjászületés ígérete: a Jobbik útja a parlamentbe. In Tardos R. et al. (szerk.): *Új képlet: Választások Magyarországon*. Budapest: DKMKA. 95–122.
- Gregor A. (2012): A (szélsőjobb) szimpatizánsnak is van neme. In Gerő M. et al. (szerk.): *A nyilvánosság elemzésétől a választáskutatásig – Tanulmányok Angelusz Róbert emlékére*. Budapest: ELTE ARTSZ, 94–124.
- Jackson, P. – Gable, G. (2011): *Far-Right.com: Nationalist Extremism on the Internet*. London: Searchlight Magazine.

- Jeskó J. – Bakó J. – Tóth Z. (2012): A radikális jobboldal webes hálózatai. (Jobbik: Egy network-párt természetrajza). *Politikatudományi Szemle*, 21, (1), 81–101. http://www.poltudszemle.hu/szamok/2012_1szam/jesko.pdf (utolsó letöltés: 2015. 03. 19.)
- Kaplan, J. – Bjorgo, T. (eds.) (1998): *Nation and race: the developing Euro-American racist subculture*. Boston: Northeastern University Press.
- Koncz K. (2014): Nők a Parlamentben 1990–2014. *Statisztikai Szemle*, 90, (6), 514–540. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2014/2014_06/2014_06_513.pdf (utolsó letöltés: 2015. 03. 19.)
- Köttig, M. (2004): *Lebensgeschichten rechtsextrem orientierter Mädchen und junger Frauen*. Biografische Verläufe im Kontext der Familien- und Gruppendynamik. Gießen: Psychosozial-Verlag. Forschung-Psychosozial.
- Mayer, N. (2013): From Jean-Marie to Marine Le Pen: Electoral Change on the Far Right. *Parliamentary Affairs*, 66, (1), 160–178.
- Mostov, J. (1998): The Use and Abuse of History in Eastern Europe: a Challenge for the 90s. *Constellations*, 4, (3), 376–386.
- Papadopoulos, N. et al. (1990): National Stereotypes and Product Evaluations in a Socialist Country. *International Marketing Review*, 7, (1), 32–47.
- Patai, D. – Berger, S. (1991): *Women's Words: The Feminist Practice of Oral History*. Gluck: Routledge.
- Peripato (2014): *The Reality of Mass Media and the Rise of Jobbik in Hungarian Political Life: Roma/Gipsy Topics in the Hungarian Dailies and Parliamentary Speeches between 2002 and 2014*. 'Media and Communication in and after the Global Capitalist Crisis: Renewal, Reform or Revolution?' Conference presentation, European Sociological Association Research Network 18, Sociology of Communications and Media Research, October 17–18, 2014, Bucharest.
- Pető A. (2002): A „Napba öltözött asszonyok.” A (szélső)jobboldali magyar női politizálás ideológiai hátteréhez. In Csepeli Gy. – Örkény A. (szerk.): *Gyűlölet és politika*. Budapest: F. Ebert Stiftung – Minoritás Alapítvány, 303–338.
- Pető A. (2003): *Napasszonyok és holdkisasszonyok*. A mai magyar konzervatív női politizálás alaktana. Budapest: Balassi Kiadó.
- Pető Andrea – Szapor Judith (2004): Women and the Alternative Public Sphere: toward a redefinition of women's activism and the separate spheres in East Central Europe. *NORA, Nordic Journal of Women's Studies*, 3, (12), 172–182.
- Sharma S. – Shimp, T. A. – Shin, J. (1995): Consumer ethnocentrism: A test of antecedents and moderators. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 23, (1), 26–37.
- Szabó M. (2008): Virtuális erő és valóságos gyengeség. A jobboldali radikalizmus Magyarországon. *Kommentár*, 6, 70–78. http://kommentar.info.hu/attachment/0001/411_kommentar0806.pdf (utolsó letöltés: 2015. 03. 19.)
- Szabó, M. (2009): Kortárs Magyar jobboldali radikalizmus. X. RODOSZ Konferencia, 2009. november 13–15., Kolozsvár. <http://www.rodosz.ro/files/Szabo%20Mark.pdf> (utolsó letöltés: 2015. 03. 19.)
- Yuval-Davis, N. (1999): *Gender and Nation*. London: Sage Publications.

Függelék: Az interjúalanyok jegyzéke

1. interjúalany. Interjúkészítés ideje: 2011.augusztus, Böszörmény. Születési idő: 1949.
Foglalkozás: természetgyógyász „Á”.
2. interjúalany. Interjúkészítés ideje: 2011.augusztus; Böszörmény. Születési idő: 1977.
Foglalkozás: dula, gyógyterapeuta „B”.
3. interjúalany. Interjúkészítés ideje 2011.augusztus, Böszörmény. Születési idő: 1976.
Foglalkozás: tréner szakrális női körökön (végzettség szerint marketings) „C”.
4. interjúalany. Interjúkészítés ideje: 2011.augusztus, Böszörmény. Születési idő: 1952.
Foglalkozás: tanár, kulturális programszervező „D”.
5. interjúalany. Interjúkészítés ideje: 2011. augusztus; Budapest. Születési idő: 1962.
Foglalkozás: bolti eladó „E”.
6. interjúalany. Interjúkészítés ideje: 2011. szeptember, Budapest. Születési idő: 1949.
Foglalkozás: nyugdíjas „F”.
7. interjúalany. Interjúkészítés ideje: 2011. szeptember, Budapest. Születési idő: 1967.
Foglalkozás: ápolónő „G”.
8. interjúalany. Interjúkészítés ideje: 2011. szeptember, Budapest. Születési idő: 1978.
Foglalkozás: bolttulajdonos és eladó, rádiós műsorszerkesztő és műsorvezető „H”.
9. interjúalany. Interjúkészítés ideje: 2011. szeptember, Budapest. Születési idő: 1951.
Foglalkozás: könyvkiadó cég vezetője, kulturális programszervező „I”.
10. interjúalany. Interjúkészítés ideje: 2011. szeptember, Budapest. Születési idő 1950.
Foglalkozás: bolttulajdonos, kézműves szakkörvezető „J”.
11. interjúalany. Interjúkészítés ideje: 2012. február, Budapest. Születési idő: 1969.
Foglalkozás: bolti eladó „K”.
12. interjúalany. Interjúkészítés ideje: 2012. február, Budapest. Születési idő: 1988.
Foglalkozás: cukrász „L”.
13. interjúalany. Interjúkészítés ideje: 2012. február, Budapest. Születési idő: 1987.
Foglalkozás: tanuló „M”.
14. interjúalany. Interjúkészítés ideje: 2012. február, Budapest. Születési idő: 1975.
Foglalkozás: jógaoktató „N”.
15. interjúalany. Interjúkészítés ideje: 2012. február, Budapest. Születési idő: 1946.
Foglalkozás: műsorszerkesztő „O”.
16. interjúalany. Interjúkészítés ideje: 2012. március, Budapest. Születési idő: 1943.
Foglalkozás: népmesegyűjtő és mesekönyvíró „P”.
17. interjúalany. Interjúkészítés ideje: 2012. március, Budapest. Születési idő: 1990.
Foglalkozás: tanuló „Q”.